

PSIHOANALITIČKI PRISTUP RELIGIJI

Armin JAŠAREVIĆ

UDK 159.964.2:2

SAŽETAK: Psihoanaliza ili klasična analiza je pravac koji se fokusira na proučavanje ličnosti. Glavni cilj ovog preglednog rada jeste prikaz psihoanalitičkog pristupa religiji, koja se kao neizostavan faktor društva susretala se sa raznim sistemima, pravcima i ideologijama.

Činjenica je da se u jednom radu zaista ne mogu obraditi sve analize psihoanalitičkih teoretičara o religiji red će se fokusirati na tri teoretičara. Budući da je Freud osnivač ovog pravca nezahvalno bi bilo priču o psihoanalizi početi bez njegovih analiza koje su poznate po funkcionalnom i redukcionističkom pristupu. Jung, kao drugi predstavnik i Freudov učenik, fenomenološkim pristupom nastoji opravdati teoriju čovjeka kao *homo religiosus* odnosno religioznog čovjeka. Zatim Fromm, koji je kao neofreudovac spojio psihoanalizu i socijalnu psihologiju te je na taj način doprinio razvoju novim vidicima unutar psihoanalize. Naravno, ništa manje nisu vrijedni ni stavovi ostalih poput Maslowa, Frankla ili Adlera, ali analiza njihovih teorija može biti predmet drugog preglednog rada.

Metodom teorijske analize prikazani su glavni stavovi spomenutih teoretičara. Rezultati pokazuju da su se teoretičari prilikom analize religije fokusirali na različite strukture. Učitelj i učenik, odnosno Freud i Jung su se uprkos različitim stavovima obojica fokusirali na funkcionalnu ulogu religije, dok se From više fokusirao na humanističku dimenziju te u tom kontekstu formirao svoje teorije.

Ključne riječi: psihoanaliza, religija, Freud, Jung, Fromm

Uvod

Psihoanaliza ili drugim riječima klasična analiza je psihoterapijska metoda liječenja koja je nastala iz prakse liječenja histeričnih poremećaja krajem XIX i početkom XX vijeka. Glavni cilj psihoanalize jeste razumijevanje i rješavanje svjesnih i nesvjesnih konflikata i deficita, radi psihičke promjene tj. boljeg psihološkog stanja i psihosocijalnog funkcionisanja. Sve to zbog ponovne izgradnje ličnosti, oslobađanja od simptoma i osnaživanja ega (Ayten, 2010).

Prvi pisani tragovi psihoanalize evidentirani su već 1895 god. kada Freud zajedno sa Breulerom objavljuje djelo *Studije o histeriji*. U ovom djelu su već konstruisani pojmovi

poput nesvjesnog, supstitucije, negacije i odbacivanja koji će kasnije postati osnovni principi psihoanalize. Godinu kasnije Freud prekida svoju saradnju sa Breulerom, otkriva Edipov kompleks objavljuje rad o snovima te piše fragment jedne analize histerije. Naravno, kasnije će mu se pridružiti mnogi naučnici koji će svojim idejama osnažiti psihoanalizu kao pravac (Ayten, 2010).

Religija kao predmet zanimanja postat će jedna od važnijih tema glavnih predstavnika psihoanalize, poput Freud, Junga i Fromma koji će je obrađivati i komentarisati na razne načine. U sljedećem dijelovima će se prikazati osvrt na psihoanalitički pristup religiji spomenutih teoretičara.

Metode

Ovaj rad pokušat će utvrditi glavne teze psihoanalitičkih predstavnika kada je riječ o religiji. U skladu sa ciljem ovog rada ukratko će se analizirati zašto su pojedini teoretičari fenomenu *religije* pristupali jako površno i negativno. U izradi ovog rada korištena je metoda teorijske analize.

Metoda teorijske analize je postupak naučnog istraživanja raščlanjivanjem složenih pojmova, sudova i zaključaka na njihove jednostavnije sastavne dijelove i elemente. (Selimović i dr. 2013) Ovakav pristup doprinijet će boljem uočavanju, otkrivanju i izučavanju navedenih cjelina.

U pripremi ovog rada korištena je stručna literatura sa jezika našeg podneblja i turskog jezika.

Teorijski dio

Veliki broj istraživanja fokusiranih na temu religije, religioznosti, vjerovanja ustvari potvrđuje činjenicu da je religija neizostavan faktor svih društava. Većina literature u pisanju rada korištena je sa turskog podneblja, što je pokazatelj da se u Turskoj dosta tretiraju teme poput psihoanalize i religije.

Na ovu temu tamo su najviše pisali, Ali Ayten, Ali Kose, Abdulkerim Bahadir, Mustafa D. Coskun, Engin Gectan i Halil Apaydin.

Kod nas osim prijevoda originalnih djela spomenutih psihoanalitičara nismo našli tragove koji se bave ovom tematikom. Stoga ovaj rad predstavlja važan doprinos u ovoj oblasti.

Sigmund Freud

Osnivač i utemeljitelj psihoanalize Sigmund Freud rođen je u Češkoj. Visokoškolsko obrazovanje završio je na univerzitetu u Beču, nakon čega se posvećuje akademskom radu, na poslovima asistenta koje je ubrzo napustio. Zbog nacista biva primoran preseliti se u London. Uprkos njegovoj jevrejskoj porodici odgajan je u sekularnom duhu, što se reflektovalo kasnije u njegovom životu. Prolazeći kroz specifične životne situacije cijeli njegov život je pružio obilje materijala za analizu. Njegov pristup u potpunosti je edipovski a kao takav pun je podsvjesnog neprijateljstva prema ocu i bliskosti prema majci. Budući da je bolovao od teške neuroze nakon 1887. godine on sam započinje autoanalizu, prilikom čega je sam na sebi primjenjivao psihološke tehnike koje je oblikovao (Genctan, 2000).

Prema određenim izvorima Freudov negativan odnos prema religiji formira se već u ranom djetinjstvu, dok ga je pazila katolička dadilja koja je kako kaže bila religiozna. No jednoga dana maleni Sigmund slučajno ugleda dadilju kako krade nešto od njegovih roditelja, što će kroz podsvijest uticati na njegove negativne stavove o religiji (Genctan, 2000).

Religija kao iluzija i neuroza

Freud je svoje prve misli o religiji iznio je 1907 god. u članku pod naslovom *Prisilna djelovanja i religijske vježbe*. Već u ovom članku Freud religiju povezuje sa neurozom. Na osnovu istraživanja koja je proveo na neurotičnim bolesnicima, povezuje opsesivna ponašanja sa religijskim ritualima, te tvrdi da su religijski obredi opsesivna neuroza. Ovo potkrepljuje ispitivanjima koje je proveo nad neurotičnim pacijentima, ali treba naglasiti da su ova istraživanja ograničena samo na par ispitanika. Imajući u vidu da su ova istraživanja ograničena na samo nekoliko primjera, ne može se reći da su njegove tvrdnje ispravne (Freud, 2000). Međutim on vjerske rituale i opsesivna ponašanja povezuje u osam slučajeva (vidi: Ayten 2010).

Kada se navedenih osam tačaka sumira može se zaključiti da je religija za Freuda univerzalna opsesivna neuroza, koja ima dosta sličnosti sa ponašanjem koje se javlja kod bolesnika. Zato on kaže da je religija neuroza i da se čovjek mora izliječiti od nje. Dakle, jasan je njegov redukcionistički pristup religiji i njenim vrijednostima.

Primitivni izvori religije

Freudovo djelo *Totem i tabu* koje je napisao 1913 godine predstavlja odgovor na Jungovo djelo *Simboli transformacija i libido* koji zastupa različito mišljenje od Freuda kada je riječ o izvorima religijskog uvjerenja. Tako on u etnološkom konceptu komentariše religiju te pokušava odrediti primitivne izvore religije (Ayten, 2010).

Ovo djelo je rezultat analiza koje je prikupio od primitivnih australskih plemena i određuje totem kao temelj religije. Također, u istoimenom djelu Freud analizira razvoj čovjeka kroz tri faze: animističku, religijsku i znanstvenu (Kose, 2012).

Po njegovom mišljenju izvore religije moguće je vidjeti u iskustvima primitivnih ljudi.

OTAC → TOTEM → BOG

Svako pleme se dijeli na manje rođovske zajednice ili klanove, od kojih svaki dobija naziv prema svome

totemu. Praotac ili totem te zajednice ima apsolutnu vlast u plemenu. Sinovi se udružuju i ubijaju praoca kojeg istovremeno i mrze i poštuju. Nakon toga se pokaju, te u cilju sprječavanja istog akta određuju stroga pravila zabrane ženidbe sa ženom iz istog klanu, te formiraju klanove. Boraveći u zajednici, određuju životinju koje se najviše boje i ona vremenom postaje njihov totem. Tako ideja praoca nakon preobrazbe u totem postaje prototip Boga. Tako Freud, totem, koji zauzima mjesto praoca, definiše kao prvu ljudsku religiju (Freud, 2000).

Ovim djelom će ukazati da postoji paralelizam između klanovskih totema i kršćanstva, a glavni cilj mu je uzdrmati temelje kršćanskog vjerovanja. Ubijanje svog praoca kaže on, ustvari podsjeća na *prvi grijeh* u kršćanstvu. Totemska večera/sofra ima dosta sličnosti sa euharistijom. Sinovi koji su ubili praoca zavjetuju se da neće padati pod uticaj libida, što ima sličnosti sa formiranjem klerova (Ayten, 2012).

Freudovo mišljenje o religiji evidentno je već iz prvih godina njegove karijere o čemu i svjedoče sljedeći navodi koje prenosi Kose:

Psihoanaliza nam ustvari pokazuje blisku vezu između kompleksa praoca i vjerovanja u Boga. Pokazuje nam da Bog, nije ništa drugo osim glorifikacije praoca i da se i vjerska uvjerenja gube čim se mladi riješe autoriteta praoca. Zahvaljujući njoj naučili smo da su temelji religijskih potreba utemeljeni na kompleksima (Edipov i Elektrin). Dakle, zahvaljujući psihoanalizi mi učimo da ideja o Bogu kao svemogućem kreatoru nije ništa drugo nego ponovno oživljavanje iskustava o ocu i majci koji se javljaju u djetinjstvu (Kose, 2012, s.55).

Religija kao iluzija

Svoje tvrdnje da je religija iluzija od koje će se čovjek spasiti samo putem nauke Freud obrađuje u djelu *Budućnost jedne iluzije* koje je napisao 1927. godine. U ovom djelu on religiju definiše u svjetlu ljudske želje, kao što su to činili Platon, Augustin, Toma Akvinski i drugi mislioci. Treba istaći

da se ovdje radi o posebnoj želji koja je oblikovana od najranijeg djetetova iskustva bespomoćnosti i čežnje za ocem. Tako u naprednom periodu nastaje veliki broj doživljaja koji su potreba da bi se ljudska bespomoćnost učinila podnošljivom (Domazet, 2007). Iluzija koju Freud naziva religijom je dakle opsesija koja se javlja u prototipu oca, ponovna potreba za zaštitom kada se otac ubije itd. Religija kao iluzija je bitna, ali njena vrijednost je više emocionalna nego racionalna (Ayten, 2012).

Zato Freud tvrdi da je čovjek religiozan sve dok ne čuje glas razuma što je i evidentno iz njegovog sljedećeg navoda: *Glas intelekta je tih, ali on ne prestaje sve dok ga se jednom ne sasluša* (Kose, 2012 str: 70). Religija je iluzija želja, a kada kod pojedinca prevlada razum prepoznat će tu iluziju tako da je religija u ovom kontekstu odgoj za stvarnost. A stvarnost je ništa drugo nego nauka, koja mora pobijediti sve iluzije i samo tako će se čovjek moći razvijati i napredovati (Kose, 2012).

Za razliku od njegovih ranijih stavova, u djelu *Budućnost jedne iluzije* njegov je pristup drugačiji iz razloga što on ovdje bar i privremeno opravdava religiju i posmatra na nju kao privremeno rješenje prije prelaska u naučne stvarnosti i ideale. Religija jeste prepreka za čovjekov razvoj zbog čega se čovjek treba okrenuti nauci.

Posljednji udar na religiju

Freud je djelom *Mojsije i mono-teizam* napravio pomak ka ispitivanju religije kao jednog od najvažnijih kulturnih fenomena. Ujedno ovo je i posljednja analiza koja je vezana za religiju i religijske vrijednosti, a objavljeno je 1939. god.

Kao i u djelu *Totem i Tabu* opet nastavlja sa tvrdnjom da je Bog samo refleksija praoca. Također tvrdi da je ubistvo Mojsija od strane njegovog naroda samo refleksija praoca koji je ubijen od strane sinova. Taj događaj ustvari označava samo ponovno aktiviranje potisnutih osjećanja.

Freud prvo navodi da Mojsije nije Jevrej već Egipćanin, da je religija koju je donio ustvari njegova ili neka

egipatska religija koja nije određena. Jevreji su religiju preuzeli od faraona Amenhotepa a obrezivanje kao običaj je također došlo iz Egipta. Nakon smrti kralja, Mojsije shvativši da više ne može širiti svoju religiju, kreće u potragu za novim narodom. Jevreji koji su svoju religiju naslijedili od arapskog plemena Medjen, ubijaju Mojsija iz Egipta te ga zamjenjuju sa Mojsijom iz Medjena. Ubistvom Mojsija pokreću se duboki slojevi u kojima je sačuvan njegov prauzor; tako je u judaizmu, kao religiji oca, ustvari rekonstruisan položaj praoca, vraćeno mu je njegovo historijsko pravo. Tako se Freud opet osvrće na totem i historijske istine o religiji, te ističe da je ubistvo Mojsija ustvari povod uvođenja *prvog grijeha* što predstavlja refleksiju događaja kada sinovi ubijaju praoca. Pored toga, za Mojsija tvrdi da nije historijska ličnost legenda jer često svoja pisanja počinje sintagmom "*ako je Mojsije ... ako je*" itd (Freud, 1983).

Freud o islamu

Njegovo ograničeno znanje o islamu je razlog da on kaže da je islam samo imitacija judaizma jer je Muhammed (a.s) u potpunosti želio prilagoditi jevrejstvo sebi i svome narodu. Budući da je Freud bio opsjednut kompleksom oca sve analize o islamu se svode na dokazivanje te teorije. Preuzimanje jedinstvenog i velikog Oca, podiglo je svijest kod Arapa, što je prouzrokovalo velike zemaljske uspjehe koji su vremenom izbljedjeli. Bog je više puta pokazao svoje prihvatanje ljudi, nego što je to pokazao Jahve prema svom narodu (Bensalma, 2005).

Tako, naprimjer, u suri Hadždž dio ajeta *millete ebikum ibrâhîm(ibrâhîme) "u vjeri pretka/ praoca vašeg Ibrahima"* on komentariše kao povratak Ocu. Pored toga Freud ističe da ritual kurbana u islamu predstavlja kompleks oca. Po njegovom tumačenju Ismail se može prihvatiti kao otac Arapa, budući da i Poslanik a.s Ismailovog a.s porijekla. Ovdje također pravi paralelu gdje u dijelu o Postanku Jahve Avramu ili Ibrahimu a.s govori:

I učinit ću od tebe velik narod. Dakle od Ismaila, djeteta koje je ostavljeno nastaje veliki narod koji preuzima Oca od Jevreja (Bensalma, 2005).

Carl Gustav Jung

Sin kršćanskog svećenika, Jung, nakon osnovnog obrazovanja počinje studirati medicinu te se počinje zanimati i za psihoanalizu, upoznaje se sa Freudom, zatim počinju saradivati ali ta saradnja nije potrajala dugo. Uz Freudovu podršku 1911. postaje predsjednik Međunarodnog psihoanalitičkog udruženja. 1912. godine izdaje djelo *Simboli transformacija i libido* u kojem kritikuje Freuda te zbog toga godinu poslije napušta psihoanalitičku školu. Glavni razlog prekida njihove saradnje jesu profesionalne nesuglasice, a jedna od tih bila je diskusija oko tumačenja libida kojeg je Freud definiše kao seksualni nagon, dok Jung istoimeni pojam definiše malo opširnije objašnjavajući ga kao *duhovnu snagu* (Ayten i Kose, 2012).

Religija kao arhetip

Za Junga se može reći i da je doveo do možda i najznačajnijih otkrića u oblasti religioznog doživljavanja, kako zdravog tako i psihički bolesnog čovjeka. Treba istaći i činjenicu da je on dao ogroman doprinos promjeni shvaćanja odnosa između psihologije i religije (Bahadir, 2010). Za razliku od Freuda Jung tvrdi da je religija pretpostavka za duševno zdravlje, uslov da čovjek pronade smisao života. U tom pogledu često se citira njegova sljedeća tvrdnja:

Među svim mojim pacijentima druge polovine životne dobi – to jest među onima koji su prešli trideset petu – nije bio niko ko se u konačnici nije suočio sa problemom traženja religioznog pogleda na život. (Jung, 1933, s. 264; prema Čorić, 1998)

Religija je arhetip ili drugačije rečeno, univerzalni ljudski fenomen, slika nekog višeg bića koje na nevidljiv način upravlja čitavim kosmosom i učestvuje i u ljudskim aktivnostima na zemlji. Arhetip je kolektivno

nesvjesno svakog od nas, nasljedni psihički talog, naravno, ne kao oformljena predstava božanstva, već samo kao latentna dispozicija za takvo predstavljanje. Međutim, ovo je za njega samo psihička istina i on je ne vrjednuje manje nego bilo koju historijsku ili fizičku istinu. *Ideju Boga treba svjesno priznati u čovjeku* – kaže Jung, jer ako se to ne desi druge nebitne stvari počinju zauzimati mjesto Boga (Jung, 1933, prema Bahadir, 2010, s.102).

Iako se iz ove tvrdnje može zaključiti pozitivniji pristup, on kao i njegov prethodnik Freud, tumači religiju suprotno teološkim uvjerenjima. Zato njegove izjave mogu zavarati što zahtjeva da se njegovi stavovi prema religiji trebaju detaljnije analizirati i ispitati.

Svoja mišljenja i stavove elaborira u gotovo svim napisanim djelima od kojih su četiri najvažnija: **(1) *Moderni čovjek u potrazi za dušom***, **(2) *Psihologija i religija***, **(3) *Odgovor Jobu***, **(4) *Sjećanja, snovi, razmišljanja***.

U ovim djelima Jung analizira stavove o zapadnim i istočnjačkim religijama. Kada je riječ o islamu zabilježeno je da je posjetio mjesta koja su bila većinom muslimanski naseljena ali nije se puno zanimao za islam.

Kolektivno nesvjesno

Bazirajući se na temeljne tvrdnje psihoanalize, Jung kaže da sva ponašanja imaju površinska i dubinska značenja. Kao i njegov učitelj Freud i Jung prihvata da se između svjesnog i nesvjesnog odvija borba, ali temeljna razlika između njih uočljiva je kada se manifestuje nesvjesno (Bahadir, 2010).

Prema Freudu, nesvjesno je individualno, instinktivno; to je dinamična geneza prikupljenih problema/ anksioznosti koje su potisnute u edipovskom periodu. Jung nesvjesno dijeli na lično nesvjesno i kolektivno. Dok lično nesvjesno sadrži potisnute sadržaje (odnosi, sjećanja, potisnute emocije i dr.) individualne povijesti, kolektivno nesvjesno se sastoji od materijala koji se nakupio u memoriji čovječanstva tokom povijesti vrste (Ayten, 2012).

Kada je riječ o religiji Jung kaže da se ona ne nalazi u ličnom nesvjesnom već u kolektivnom nesvjesnom. Osnovni religijski procesi se formiraju u kolektivno nesvjesnom i kao takvi oni su stvarni fenomeni u psihičkom smislu.

Iskustvo *numinoznog* (božanskog, onostranog) je jedino koje donosi nadu, dublji smisao životu. Religijski rituali pomažu da se prebrode različite krize u životu, a njihov izvor su arhetipovi, koji su i nastali taloženjem sličnih iskustava u historiji ljudskog roda (Bahadir, 2010).

Zato religija nije ostavština iz djetinjstva koju treba izliječiti, nego naprotiv, ona je iskustvo, koje čovjek hiljadama godina nosi u kolektivnom nesvjesnom uz pomoću kojeg mu se otvaraju vrata ka najvećim ljudskim vrijednostima.

Arhetipovi religije i Boga

Arhetipovi su kolektivni karmički obrasci upisani u kolektivno nesvjesno čovječanstva u obliku *prasluka*, odnosno nesvjesnih predodžbi koje vrše snažan utisak i pritisak na ljudsku psihu. Na taj način arhetipovi predstavljaju specifične programe s kojima se svako ljudsko biće suočava, htjelo ono to ili ne, već od trenutka rođenja. Svaki je arhetip simbolička slika sastavljena od jednog centralnog motiva (lika) i niza pratećih simbola koji podcrtavaju i podržavaju osnovnu temu (Bahadir, 2010).

Jung arhetipove dijeli u dvije grupe: a) arhetipovi koji su van svijesti, neotkriveni arhetipovi i b) arhetipovi koji su unutar svijesti, oni koji se mogu otkriti. Kada Jung govori o religiji kao arhetipu, on je kategoriše u drugu grupu tj. oni arhetipovi koji se mogu otkriti. Također, Jung ističe da se sve religije mogu izražavati putem arhetipova. Iako Jung ne uspostavlja paralelu između simbola koje koriste određene grupe i religijske skupine, ove sličnosti definiše kroz arhetipove. Sve religije sadrže arhetipske likove, a cilj rituala jeste da se uspostavi veza između čovjeka i nadnaravnog svijeta (Ayten, 2010).

Iako je zajedničko svih religija da se mogu izražavati putem

arhetipova, Jung ne definiše simboličke razlike između religija i religijskih uvjerenja.

Kao što i religiju definiše kroz arhetipove tako i koncept Boga Jung definiše kroz arhetipove. Bog je prema Jungu, arhetip ili trag kolektivnih iskustava cjelokupne ljudske vrste. U ljudskoj svijesti se *Bog* pojavljuje kao arhetipska slika prije nepoznatoga ali postojećeg potencijala čovjekove energije. Pojava Boga u čovjekovoj svijesti je ustvari nezavisna od granica ljudske spoznaje, što znači da je transcendentalna u ontološkom smislu (Ćorić, 1998, s.86).

Funkcija religije

Kao i učitelj Freud i Jung religiju posmatra kroz prizmu funkcionalnosti. No, suprotno Freudu koji kaže da je religija opsesivno stanje, Jung kaže da je religija pokazatelj zdrave ličnosti, a vjerovanje u Boga proces koji pojedinca spašava od neuroze (Bahadir 2012).

Nepriustvo religije je faktor koji pospešuje rađanje i nastanak neuroze i duševnih bolesti, tako da je religija faktor koji upotpunjuje ličnost i čuva je od navedenih opasnosti.

Religija ima veliku važnost kako u individualnom tako i u društvenom pogledu, jer ona daje smisao i pravac u životu pojedinca, daje odgovor na sindrome modernog vremena u koje on stalno upada, tako da religija sprečava otuđenja (Ayten, 2010).

Jung o islamu

Iako nije bio previše zainteresovan za islam, iz nekih djela se vidi da je imao određeni stepen znanja o Kur'anu. Kada su u pitanju njegove analize u vezi islama pretežno su vezane za njegova putovanja u Egipat, Alžir, Tunis i Saharu.

Jedino djelo u kojem je prokomentarisao islam jeste u sklopu *preporoda* koji ustvari označava psihomitolški pristup suri Kehf. U tom kontekstu on interpretira priču o mladićima iz pećine, Hidru i Zulkarnejni. Njegove interpretacije su psihološke gdje on ističe da detalji ove sure ustvari predstavljaju proces preporoda i promjene (Kasapoglu, 2006).

Kada je riječ o mladima iz pećine on je to prokomentarisao kao tipične simbolične grupe koje opisuju metoda konverzije.

Glavni fokus i istraživanje je bazirao na 17. ajet navedene sure: "I ti si mogao vidjeti kako Sunce, kada se rađa – obilazi pećinu s desne strane, a kada zalazi – zaobilazi je s lijeve strane, a oni su bili u sredini njezinoj. To je dokaz Allahove moći! – kome Allah ukaže na Pravi put, on će Pravim putem ići, a koga u zabludi ostavi, ti mu nećeš naći zaštitnika koji će ga na Pravi put uputiti." "Fi fedžvetin" sredinu Jung definiše kao mjesto gdje počinje transformacija i preporod. Ukoliko čovjek uđe u svoju pećinu, okrene se svom mraku, tada počinje njegov preporod. Njegov ulazak u nespješno (pećinu) omogućava da on uspostavi odnos između svjesnog i nespješnog. Simbol pećine jeste skriveni svijet srca, drugim riječima ulazak u nespješno. Pećina je, dakle, fenomen koji se nalazi u čovjeku. Kada pojedinac iz svjesnog ide ka nespješnom, on ustvari ulazi u vlastitu "Ja" pećinu (Kasapoglu, 2006).

Kada je riječ o priči o Hidru, Jung ističe da je ovo jasnija i detaljnija priča o preporodu. Riba je morska životinja, a more kao simbolika dubokog jeste simbol nespješnog. Umor, glad i iscrpljenost su fiziološki nedostaci. Riba je simbol preporoda, jer ponovnim ulaskom u vodu, ustvari nastaje formiranje nespješnog (Kasapoglu, 2006).

Kada je riječ o dijelu u vezi Zulkarnejna, iako o tome Kur'an ne govori, Jung naglašava da je i u ovom slučaju evidentna pomoć od Hidra, te ističe da su identična iskustva preživjeli i Musa i Zulkarnejn. Simbolika izgradnje zida jeste zaštita od zla, šejtana, to je zaštita srca od vanjskih opasnosti (Kasapoglu, 2006).

Erich Fromm

Rođen u Frankfurtu, sin oca koji se bavio trgovinom i majke koja je imala psihičkih problema, zbog čega je imao jako tužno djetinjstvo. Odgajan u jevrejskom duhu, priče iz Tore su jako uticale na njega, no on će se kasnije izjašnjavati kao *ateistički mistik*.

Studirao je u Hajdelbergu, Frankfurtu i Minhenu, a 1922. počinje svoju psihoanalitičku karijeru. Kada nacisti preuzimaju vlast seli se prvo u Ženevu a onda u Ameriku, gdje je radio kao univerzitetski profesor. Pripada grupi neofreudovaca zajedno sa K. Horneyom, H. S. Sullivanom i A. Kardinerom. U karijeri se najviše zanimao za humanističku psihologiju. Fromm gotovo u svim svojim djelima analizira religiju i religijske motive.

O Religiji

Svoj humanistički pristup religiji Fromm iznosi u djelu *Psihoanaliza i religija*. U djelima *Imati ili Biti, Čovjek za sebe*, socio-psihološkim pristupom pojašnjava uticaj religije na život pojedinca i zajednice.

Fromm religije analizira u smislu odnosa između ljudske ljubavi i razvojnog potencijala. Religija po njegovim riječima podstiče čovjekov razvoj. Zato nije važno kojoj religiji ljudi vjeruju, važno je da osjećaju ljubav, razmišljaju ispravno itd. Ako ovako žive religija kojoj pripadaju i simboli za koje se vezuju su u sekundarnom planu. Ističući da ne postoji duhovna realnost iznad čovjeka, Fromm ima negativan stav prema transcendentalnoj dimenziji religije (Ayten, 2010).

U djelu *Psihoanaliza i religija* vrši komparaciju Jungovog i Freudovog stava o religiji gdje ističe da Freud pozitivnije pristupa religiji. Navodi da Freud religiju kritikuje sa moralnog aspekta, ali da brani suštinu religije i da nastoji očuvati moralne i religijske vrijednosti. Zato Freudov pristup definiše kao *religiozni* dok Jung ističući arketipove zanemaruje transcendentnu dimenziju religije (Fromm, 2000).

Jasno se protivi institucionalizaciji religije kada navodi primjer kršćanstva, za koje tvrdi da se institucionalizacijom udaljilo od suštine (Ayten 2010).

Prema njegovom mišljenju, u čovjekovoj budućnosti postoji potpuno nova religija univerzalnog karaktera. Ova nova religija će ujediniti sve ljudske vrijednosti iz istočnjačkih i zapadnih religija i neće se sukobljavati sa mudrošću i intuicijom koji su ljudi stekli (Ayten 2010).

Potreba za religijom i funkcija religije

Fromm zanemaruje transcendentalnu stvarnost religije, te, kako je i navedeno analizira uticaj religije i Boga na život društva i pojedinca. Kaže da su ljudi stvorenja koja se ne zadovoljavaju samo fiziološkim potrebama, već imaju potrebu i za religijom. Prema njemu čovjek se vezuje za religiju zato što želi da prevlada sva iskušenja i nedaće koje ga zadese od strane prirode te on tako religiju vidi kao spas od kontradikcija i nemira (Ayten, 2010).

Osnovna funkcija religije je da kod pojedinca napravi pozitivne promjene. Religija pomaže pojedincu da pronade smisao i integritet u životu. Glavni razlog što se čovjek okreće ka misiji, ideji Božijoj jeste upravo njegova želja za integritetom. Kada govori o društvenoj funkciji religije Fromm ističe da religija ljudima pruža smjernice kako da prilagode svoja ponašanja. Na taj način ona omogućuje ljudima da na miran način žive u društvenom poretku (Fromm, 1991).

Autoritativne i humanističke religija

Fromm (1991) ističe da je religija prirodno obilježje ljudi, te umjesto dileme "ima li vjere ili nema" interesuje se za vrstu i prirodu religije. Koja religija sprječava razvoj ljudi a koja motivira? Koja religija ističe ljudsku snagu, a koja uništava?

Analizirajući ova pitanja Fromm religije dijeli na autoritativne i humanističke.

U *autoritativnim religijama*, čovjek se pred Bogom osjeća nejak. Glavni pojmovi koji definišu ove religije su sila, kontrola, predanost i pokornost. Autoritativne religije osiromašuju čovjeka koji svoje vrline projicira na božanstvo ili političkog vođu (zbog čega se upoređuju sa ideologijama). *Viša sila* od sljedbenika traži poslušnost, pokornost, poštovanje i obožavanje, jer ista ima vlast nad njegovom sudbinom i apsolutnu moć. Čovjek autoritativne religije je bespomoćan osim ako zadobije milost ili pomoć božanstva. U ovakvoj vjeri pokornost je vrlina, a nepokornost najveći grijeh (Karacoskun, 2000).

Po njegovom mišljenju u ovim religijama čovjek zanemaruje svoju bit i sam se od sebe otuđuje. Iz razloga što ove religije uništavaju ljudsku slobodu i vrijednosti on ih ne gleda kao suštinske religije.

Za razliku od autoritativnih, humanističke religije daju važnost ljubavi, istini i samoaktualizaciji. U centru ovih religija nalazi se čovjek. Čovjek treba iskoristiti sve potencijale kako bi ostvario samoaktualizaciju jer suština nije pokoravanje već samoaktualizacija. Razvijajući sebe, čovjek u ovoj vrsti religije može imati osobine Boga, a najveća mjera ove religije je savjest. Budući da se humanističke religije orijentiraju na unutarnji život i snage svakog pojedinca te ga usmjeravaju na

put vlastite mudrosti Fromm ih je analizirao kao zrele i suštinske religije (Karacoskun, 2000).

Fromm o islamu

Dok je Fromm izražavao svoje stavove o religiji nije istraživao islam. Tako on kroz humanističke religije ljudske razlike prikazuje kao zasebne vrste religija. Razvijajući vlastite potencijale kroz humanističke religije svaki čovjek je pripadnik vlastite religije. A kao što je i spomenuto Fromm vjeruje da autoritarne religije ograničavaju svoje slobode držeći čovjeka pod svojom vlašću, dok humanističke religije oslobađaju ljude. Međutim, ovdje se može reći da je Frommovo istraživanje ograničeno. Zato što u većini religija pored prihvatanja autoriteta postoje

sistemi za ostvarivanje ljudskih vrijednosti. U represivnim društvima mase su pod prisilnom predajom, a pojedinac nije svjestan svoje moći. Kao rezultat toga, vjerski život pojedinca je autoritaran. U društvima u kojima se pojedinac osjeća slobodnim, humanistička religija je učinkovita. Zapravo, kršćanstvo je prvobitno religija siromašnih i potlačenih. Prema Frommu, religija mora biti autoritarna gdje god se povezala sa *svjetskim suverenim moćima* (Apaydin, 2005).

Analiza i interpretacija rezultata

U sljedećoj tabeli ukratko će se sumirati najznačajniji stavovi psihoanalitičara o religiji na bazi rezultata do kojih smo došli.

S. Freud	Religija je iluzija i neuroza koja ima temelje u primitivnim narodima. Znanost će zamijeniti religiju. Religijski rituali su jedna vrsta opsesivnih radnji koje čovjek upražnjava. Religija je izraz bespomoćnosti i želje za zaštitom.
C.G. Jung	Temelji religije su arhetipovi. Religija je zdrav pokazatelj razvijanja ličnosti, a neprisustvo religije stvara neurozu i depresiju. Religijski rituali pomažu čovjeku u suočavanju sa raznim problemima i nedaćama.
E. Fromm	Religija podstiče razvoj čovjeka. Ali postavlja pitanje koja religija? U tom kontekstu definiše autoritativne i humanističke religije. Religija je ljubav, poštovanje, suosjećanje. Religija je fenomen koji ima psiho-socijalne uticaje u životu pojedinca i društva.

Kao što se može vidjeti iz tabele spomenuti psihoanalitičari su davali različita mišljenja o religiji kao fenomenu. Tako Freud naglašava da je religija iluzija i neuroza koja usporava i blokira ljudski razvoj, da destruktivno djeluje ali ističe da će religiju zamijeniti nauka koja je budućnost savremenog čovjeka. Dakle, za Freuda je religija niži stupanj ljudskog razvoja. Za razliku od Freuda, Jung ističe da je religija pokazatelj ispravnog razvoja, da njenu prisustvo pobjeđuje neurozu i depresiju, a njeno neprisustvo uzročnik je duševnih bolesti. Freud naglašava da su religijski rituali i religija, koji svoje temelje imaju u primitivnim plemenima, uzročnik neuroze, Jung tvrdi sasvim suprotno. Fromm napušta diskusije o raspravama ima li religije ili nema, već se fokusira na pitanje: koja religija? Kada govori o religijama spominje dvije vrste religija: autoritativne i humanističke. Za autoritativnu tvrdi da je štetna za razvoj čovjeka, a humanistička je ona

koja čovjeka upućuje na razvoj i samoaktualizaciju.

Zaključak

Na evropskom tlu šezdesetih godina XX vijeka vladao je antireligijski duh. Komunistička kao glavna ideologija u centru svog programa imao je napad na religiju. Postojala je želja i htjenje da se svi religijski simboli i sve što je vezano za religiju ukloni iz javnog života. U takvoj sredini nastala je i psihoanaliza, pravac koji se fokusira na proučavanje ličnosti. Imajući u vidu sve spomenuto, očekivano je da su predstavnici ovog pravca imali pretežno negativan odnos prema religiji.

Freud kao utemeljitelj i osnivač psihoanalitičkog pokreta prvi počinje *antireligijsku* kampanju proglašivši je bolešću. Zbog vlastitih negativnih iskustava koje je preživio i pogrešnih metoda Freud je imao specifično mišljenje kako o čovjeku tako i o religiji. U

njegovim pristupima dominiraju dvije osobine a to su redukcionizam i funkcionalizam. Tako je on davao i različite analize. Religiju nekada analizira kao opsesivnu neurozu, nekada kao bespomoćnost a nekada kao i zadovoljavanje želja iz djetinjstva koje su ostale urezane u čovjekovoj podsvijesti. Korijene religije tražio je u primitivnim plemenima te je stalno isticao kako je uticaj religije privremen kako će se čovjek spasiti i od religije i od Boga. Kao rezultat toga Freud religiju i Boga uklanja iz svog života, te svoju životnu filozofiju konstruiše daleko od religije ukazujući na činjenicu da će nauka biti budućnost i spas čovječanstva. Jung, koga je Freud gledao kao svog nasljednika, ipak zauzima skroz drugačiji diskurs od svog učitelja ističući da je ustvari nedostatak religije problem. Neprisustvo religije je faktor psihosocijalnih turbulencija, bolesti, neuroza itd. Religija, kako on kaže, daje smisao životu pojedinca. Iako je naizgled njegov pristup religiji blaži i on

redukcionistički pristupa baveći se samo funkcionalnom ulogom religije. Svoje stavove vezane za religiju i Boga veže za arhetipove koji se nalaze u kolektivnom nesvjesnom. Za njegove stavove se može reći da su agonistični. Analizirajući religiju kroz kolektivno nesvjesno, arhetipove i individualizaciju pokušava iznijeti jedinstveno razumijevanje religije. Pokušavajući objediniti različite religijske stavove nastojao je uspostaviti kompromis između psihoanalize i religije. Nakon Junga dolazi *ateistički*

mistik, kako sam sebe naziva Fromm, koji analizira socio-psihološki uticaj religije na život pojedinca. Kritikuje i Freuda i Junga, ali tvrdi da je Freudov stav pozitivniji prema religiji za razliku od Junga koji učenjem o arhetipovima zanemaruje transcendentnu dimenziju religije. U svom humanističkom diskursu analizira i religiju. Ističuće svaki čovjek ima potrebu za religijom ili sistemom vrijednosti. On ističe da je vrlo bitno da li religija pozitivno ili negativno utiče na samoaktualizaciju

jer je po njemu glavna zadaća religije podsticaj ljudskog razvoja. Prava religija je ona koja ima ovu osobinu. Tako on u sljedećem koraku religije dijeli na autoritativne i humanističke. Nezele, kako ih naziva drugim riječima autoritativne religije čovjeku ne daju priliku za ostvarivanje i samoaktualizaciju jer imaju autoritete koji nalažu da im se pokorava. Za razliku od njih humanističke su one u svom centru imaju čovjeka, njegov razvoj, usavršavanje potencijala itd.

Literatura

- Apaydin, H. (2005). *Erich Fromm`un "Psikanaliz ve Din"* adli yapitin uzerine bazi dusunceler. Ondokuz Mayıs I.F.D, 18. Samsun
- Ayten, A. (2010). *Psikoloji ve Din*. Istanbul: Iz Yay.
- Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*. Istanbul: Iz Yay.
- Ayten, A. i Kose, A. (2012). *Din Psikolojisi*. Istanbul: Timas Yay.
- Bensalma, F. (2005). *Islamin psikanalizi*. Istanbul: Iletisim Yay.
- Ćorić, S. S. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko. Naklada Sklap
- Domazet, A. (2007). *Teologija i psihologija: mogućnost i granice dijaloga*. Filozofska istraživanja. Zagreb
- Fromm, E. (2000). *Psihoanaliza i religija*. (preveli U. Desica i D. Desnica Franković). Zagreb
- Fromm, E. (1991). *Sabip Olmak ya da Olmak*. (preveo S. Budak). Istanbul: Aritan Yay.
- Genctan, E. (2000). *Psikanaliz ve sonrasi*. Istanbul: Remzi K.
- Karacokun, M., D. (2000). *Fromm ve Din*. Istanbul: Iz Yay.
- Kasapoglu, A. (2006). *Carl Gustav Jung`un Kehf Suresi Tefsiri*. Malatya
- Kose, A. (2012). *Freud ve Din*. Istanbul: Iz Yay.
- Selimović, H., Rodić, N., Selimović N. (2013). *Metodologija istraživanja*. Travnik: Univerzitet u Travniku, Edukacijski Fakultet.
- Freud, S. (1983). *Mojsije i moteizam*. (preveo Božidar Zec). Beograd: Grafos
- Freud, S. (2000). *Totem i Tabu*. (prevela Vlasta Mihovec). Zagreb: Stari grad

الموجز

مقاربة الدين بالتحليل النفسي

ارمين يشاريفيتش

التحليل النفسي أو التحليل التقليدي اتجه يركز على دراسة الشخصية. إن الهدف الرئيس من هذه المراجعة هو عرض المقاربة التحليلية النفسية للدين الذي يعتبر عنصراً فاعلاً في المجتمع، والذي يواجه مختلف الأنظمة والمسارات والأيدولوجيات.

إنه من غير الممكن في بحث واحد معالجة كافة تحليلات مُنظري التحليل النفسي عن الدين، لذا سيركز هذا العمل على ثلاثة منظرين. وبما أن فرويد هو مؤسس هذا الاتجاه، فمن غير المنصف عند الحديث عن التحليل النفسي عدم البدء بتحليلاته المعروفة بالمقاربة الوظيفية والاختزالية. أما يونغ، الممثل الثاني لهذا الاتجاه وتلميذ فرويد، فإنه يحاول بالمقاربة الظاهرية أن يبرر نظرية الإنسان المتدين. ثم إريك فروم، مجدد اتجاه فرويد، فقد جمع بين التحليل النفسي وعلم النفس الاجتماعي، فساهم بذلك في نمو آفاق جديدة داخل التحليل النفسي. ولا نقبل من أهمية آراء الآخرين مثل ماسلو وفرانكل وأدلر، حيث يمكن أن يكون تحليل نظرياتهم مادة لمراجعة أخرى.

وباستخدام طريقة التحليل النفسي تم استعراض آراء المنظرين المذكورين. وتشير النتائج إلى أن المنظرين عند تحليلهم للدين ركزوا على بُنى مختلفة. فالأستاذ فرويد وتلميذه يونغ رغم اختلاف آرائهم ركزوا على دور الدين الوظيفي، بينما ركز فروم على البعد الإنساني، فكأن بذلك نظريات خاصة به. الكلمات الرئيسية: التحليل النفسي، الدين، فرويد، يونغ، فروم.

Summary

PSYCHOANALYTICAL APPROACH TO RELIGION

Armin Jašarević

Psychoanalysis or classical analysis is a school of thought in psychology that focuses upon the study of personality. Main aim of this article is to present a psychoanalytical approach to religion as an integral factor of society that has encountered numerous different systems and ideologies throughout its history. Keeping in mind that one article cannot deal with all the analysis of numerous scholars of Psychoanalysis, which dealt with religion, it will focus upon the work of three psychoanalysts. Since Freud is the founder of this school of thought it would be improper to start any talks about psychoanalysis without an introduction to his study which is known for its functional and reductionist approach. Jung, a student of Freud is another representative of the school. He tries, using a phenomenological approach to justify the theory of man as *homo religiosus*, i.e. theory of man as religious being. We also present findings of Fromm, who as a neo-Freudian fused psychoanalysis and social psychology thus contributing to the development of new perspectives within the psychoanalysis. Of course, opinions of other scholars like Maslow, Frankl or Adlora, are equally valuable, but the analysis of their theories may be a subject of some other work. Main thoughts of mentioned theoreticians are presented here by using theoretical analysis method. Results show that these scholars have focused upon different structures in their analysis of religion. The teacher and the student that is Freud and Jung, despite differences in their opinions have both focused upon the functional role of religion, whereas Fromm's focus was mainly humanistic in its dimension.

Key words: psychoanalysis, religion, Freud, Jung, Fromm